

Een land krijgt vorm

Een verhaal over de geschiedenis van Waterland, verteld aan de hand van een aantal 'filatelistische elementen', moet natuurlijk bij het begin beginnen, maar daar doemt gelijk een probleem op. Waar ligt dat begin? Er zijn bewijzen dat ooit, ijstijden terug, mammoeten en andere prehistorische beesten dit gebied bewoonden, maar we zijn toch vooral geïnteresseerd in de aanwezigheid van mensen, die we met enige fantasie onze voorouders kunnen noemen.

Lang geleden was het land

ten noorden van het IJ woest en ledig. Langs de Noordzeekust werden de hoger gelegen strandwallen en zandruggen al enkele honderden jaren voor het begin van onze jaartelling bewoond. Van de eerste eeuw voor Christus tot de eeuw na het begin van onze jaartelling hebben in het gebied rond Uitgeest Romeinse nederzettingen gelegen. Romeinse geschiedschrijvers als Tacitus en Plinius schreven (aan het begin van onze jaartelling) dat het geen prettige plaats was om te wonen. Toch weten we ook van de bewoners in die tijd erg weinig.

brachten. Misschien was hun gebied te dicht bevolkt geraakt. We weten het niet zeker, door gebrek aan schriftelijk bewijsmateriaal moeten we het doen met veronderstellingen. De oostelijke kuststrook van Noord-Holland waar de boeren-kolonisten een nieuw leven trachtten op te bouwen, was zeker geen paradijsje. Het moet een volstrekt verlaten veengebied geweest zijn, doorsneden door talrijke veenriviertjes.

Oorspronkelijk was Waterland een woest hoogveengebied, dat door binnentrekkende kolonisten vanaf de 13^e eeuw in cultuur werd gebracht.

De kolonisten leefden van wat land en water oprachten en voerden een soort gemengd bedrijf, waarbij op meer hooggelegen (dus droge) akkers in het veen rogge en gerst verbouwd werden. In de nattere

gedeelten, in de nabijheid van lager gelegen veenriviertjes, hielden ze op de weidegronden hun vee. Daarnaast hielden zij zich bezig met visvangst en jacht.

Onderzoekers hebben kunnen aantonen dat in het zuidelijk deel van de Zeevang rond het jaar 1000 al zo hier en daar bewoond werd. Historisch schervenmateriaal wijst dat rond het Beemstermeer al iets eerder stukken land bewoond werden. De kolonisten trachtten het drassige land te ontginnen, groeven er ontwateringssloten en greppels, verbouwden er graan en hielden wat vee. Het was geen rijk bestaan. We spreken van extensieve landbouw: er moest veel grond verbouwd worden om een redelijke opbrengst te krijgen. De oudste, vaak lintvormige, nederzettingen lagen langs de veenriviertjes. Het waren niet meer dan verzamelingen van hutten, gebouwd van biezzen, leem en hout.

Nu weten wij dat voor een goed beheer van landbouwgronden de waterbeheersing essentieel is. Door een goed opgezet irrigatiesysteem stijgt de opbrengst van het land. Dat besef ontbrak bij onze Waterlandse voorouders. Door de wijze waarop de middeleeuwse pioniers en latere bewoners de grond bewerkten (met name het graven van afwateringssloten) klonk de grond steeds verder in. Geleidelijk veranderde het hoogveengebied in een drassig laagveen moeras, dat onder het niveau van de zeespiegel kwam te liggen...

Veenrivier,
Foto Ella
Tilgenkamp,
De Rijp

.. een nat
weidegebied
waar het water
zelfs in de
plaatsnamen
doorsijpelt:
Broek in
Waterland,
Edam,
Monnickenda
m,
Nieuwendam,
Holysloot,
Landsmeer,
Buiksloot, en
vele sloten en
dammen meer.

STROOK kan door den geadresseerde behouden worden. COUPON peut être détaché par le destinataire. Stempel van het kantoor van afzending Timbre du bureau d'origine	173 BROEK IN WATERLAND NEDERLAND PAYS-BAS AANGEGEVEN WAARDE. :-: VALEUR DÉCLARÉE.	BUREAU D'ORIGINE ET NUMÉRO D'EN-REGISTREMENT.	PLAATS VOOR ZEEHANS VÉ TIM-
	FL. _____ Fr. or _____ (Geheel en voluit) (in cijfers) (Les unités en toutes lettres) (en chiffres)	ADRESKAART BULLETIN D'EXPÉDITION	
Naam en woonplaats van den afzender. Nom et domicile de l'expéditeur. J. C. BRUIJN KAASMAKERIJ BROEK IN WATERLAND	Pakketten 1 Aard verpakking: doos Colis Nature de l'emballage: Douaneverklaringen Déclarations en douane Certificaten of facturen Certificats ou factures	AANWIJZINGEN ZIE KEERZIJDE	
Douane (Stempel) Timbre de la douane.	AAN Mr. and Mrs. Todd Dewey Plaats van bestemming: SALINAS Lieu de destination: Straat en huisnummer: 3 Maple Street Rue et numéro: Land van bestemming: CALIF. U.S.A. Pays de destination:	Verzendingsweg: Acheminement: via _____ Uitwisselingskantoor: Bureau d'échange:	
	Gewicht / kg _____ g Poids / kg _____ g Douane-rechten: Droits de douane:	P 38*	

Broek in Waterland geeft misschien wel de meest typerende beschrijving van dit gebied: 'Broek' betekent moerasland.

Strijd

De Waterlanders streden niet alleen tegen de elementen, maar ook tegen hen die de bezitters waren van het land dat zij bewoonbaar trachtten te maken. Het ging om de zeggenschap over de grond, het gebruik en beheer ervan, de financiële belangen van de landheren. In 1277 is er sprake van ruzies met de inwoners van enkele nederzettingen in de Zeevang en toen die ruzies bijgelegd werden, stelden men de afspraken op papier. Dan begint de geschiedenis echt te leven en krijgen we namen te horen, namen van mensen, dorpen (Middelie, Warder, Etersheim) en 'beginnende' steden. In de dertiende eeuw waren de Persijns de heren van Waterland. Het gebied was toen het strijdtoneel van voortdurende oorlogen tussen de machthebbers en opstandige inwoners van Waterland. Bekend is dat het kasteel Swaensborg bij Monnickendam, eigendom van de Persijns, door de Waterlanders vernield is. Niet lang daarna verkochten de Persijns hun rechten aan Floris V, graaf van Holland (1282).

Water als bron van rijkdom

Visserij in binnen- en buitenwater

Natuurlijk was het water ook tijdenlang een belangrijke bron van inkomsten. Het vele binnenwater was rijk aan vis. De Waterlanders visten dicht bij huis in de talloze sloten en meren.

Purmerend lag strategisch tussen drie grote meren, er werd veel vis verhandeld. De stad was bovendien een centrum van aalvisserij. In speciale schepen werd de levende paling zelfs naar Engeland gebracht, waar zij aan de oevers van de Thames verhandeld werd. De drie haken in het Purmerendse stadswapen worden met de visserij in verband gebracht.

Ook de Zuiderzee bleek rijk aan vis. Marken, gelegen in de Zuiderzee voor de kust van Monnickendam, was van oudsher een eiland van vissers. Met hun

botters visten zij in de Zuiderzee op paling en haring.

In Monnickendam werd die gerookt.

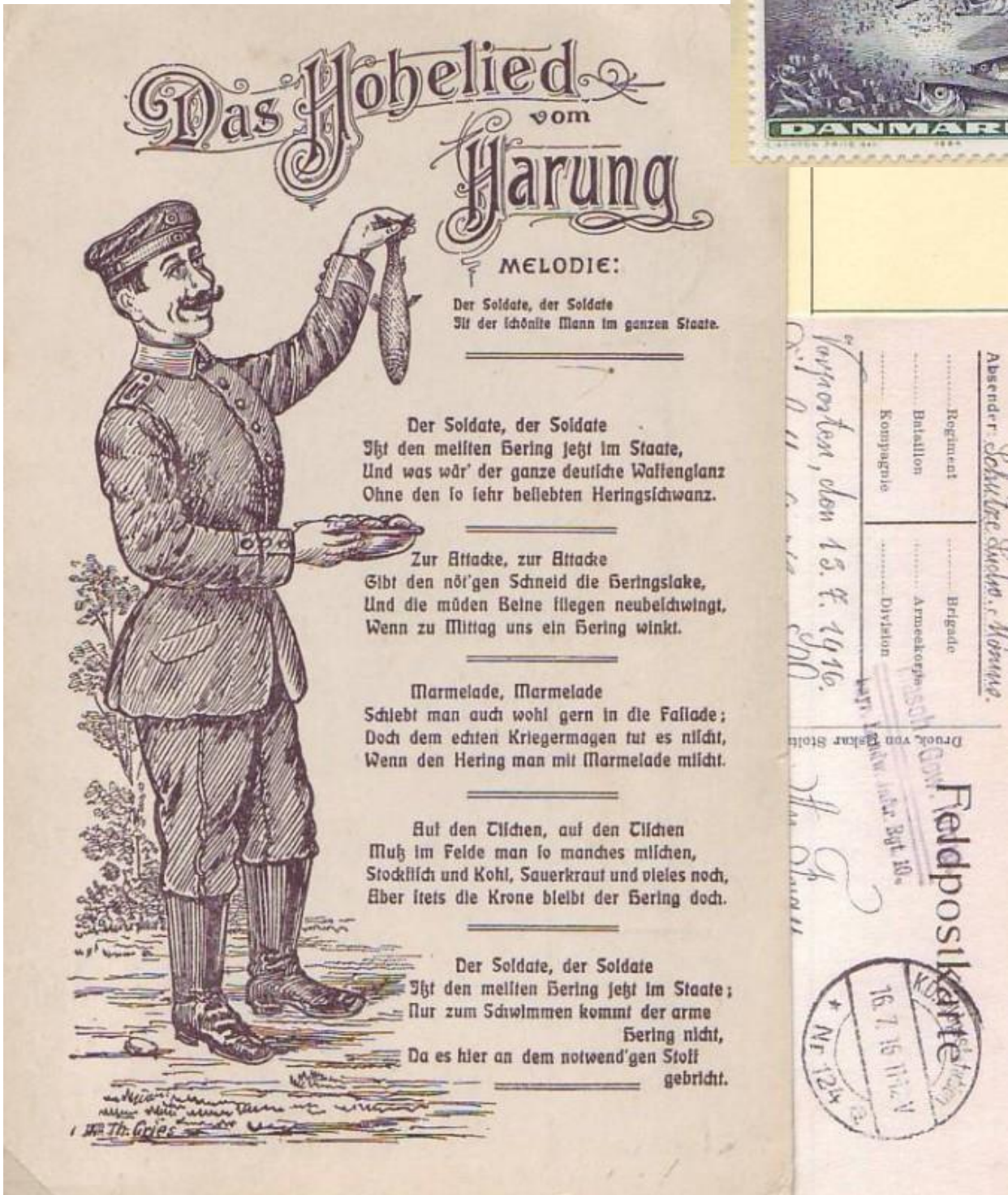

In Volendam was (afgezien van het toerisme) visvangst de hoofdnering. De vangst van platvis, haring, paling en garnalen stond centraal.

Volgens een legende dankt Volendam zijn rijkdom aan een mysterieus veulen ('Volen') dat de bewoners van het dorp de rijkdom van de zee toonde door een botje uit het water te schoppen. Die gebeurtenis is (met enige moeite) in het gemeentewapen van Edam-Volendam terug te vinden.

DE GROTE VISSERIJ

Duitse veldpostkaart (1916), met een ode op de haring

De grote visserij' was die op haring, een belangrijke voedingsbron in vele Europese landen. Op de Zuiderzee kon op haring gevist worden, maar veel inwoners van Waterland gingen verder van huis en bevisten de Noordzee. Daarmee werd de haringvisserij ook een riskant bedrijf.

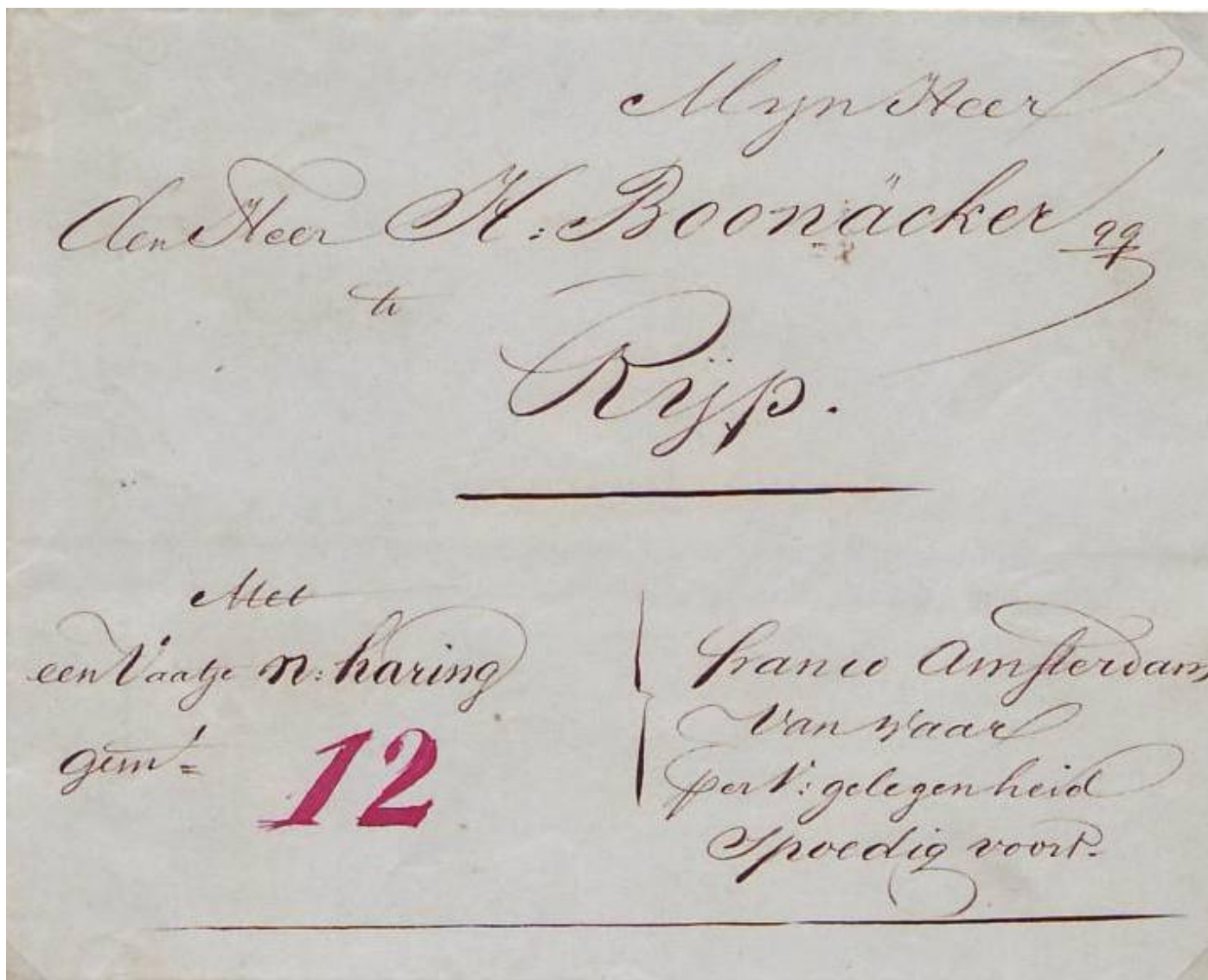
Jozef Israëls, Vissers vrouw, uitkijkend over zee

Soms werd de vis duur betaald. Veel schepen waren eigendom van rederijen met een kwalijke reputatie. Meer dan eens vergingen hun (wrakke) schepen in zwaar weer. Herman Heijermans schreef over deze wantoestanden 'Op hoop van zegen', met een hoofdrol voor Kniertje.

Die reputatie gold niet voor Jan Boon. De door hem opgerichte 'Maatschappij tot bevordering van de Nijverheid' stimuleerde vele bedrijven in zijn dorp, waarbij de haringvisserij met aanverwante bedrijfstakken centraal stond. Het dorpsplein is naar hem vernoemd.

Met een vaatje n. haring gem. 12

Veel Rijper schippers voeren vanuit Vlaardingen. Een groot deel van het archief van de Maatschappij van Jan Boon is bewaard gebleven en draagt de sporen van de haringvangst.

DE KLEINE VISSERIJ

In 1596 ontdekten Willem Barentsz en Jan Jacobsz Rijp in het hoge noorden het eiland Spitsbergen en toen zij thuiskwamen vertelden ze over de grote hoeveelheden walvissen die ze in de Noordelijke IJszee gezien hadden. Hun ontdekking staat aan de basis van een aantal heldhaftige verhalen over Nederlanders op zee. Zij betekende een belangrijke impuls voor de Nederlandse economie en zou werk betekenen voor vele inwoners van het land ten noorden van het IJ. Vele inwoners van de hier gelegen dorpen leefden van de zeevaart en de walvisvangst.

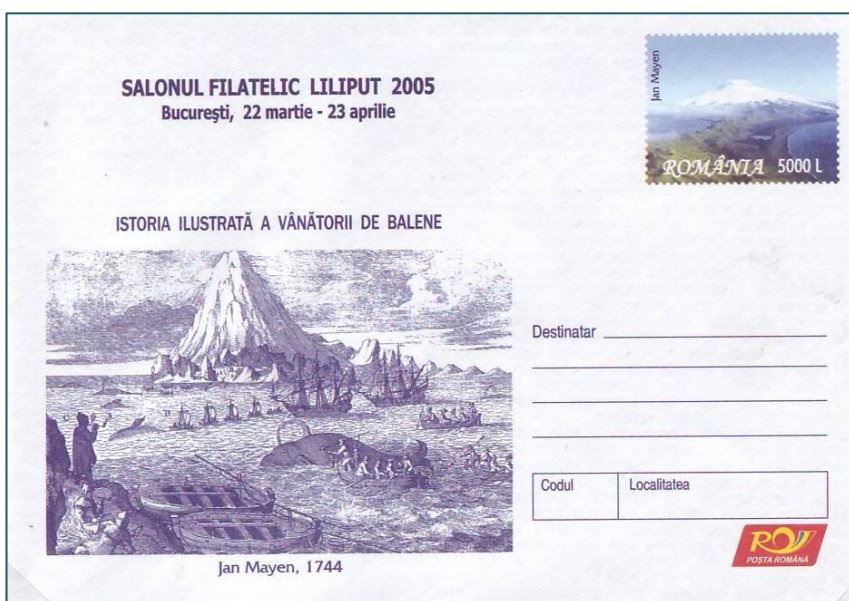

De walvissen in het hoge noorden waren geen ontdekking van de Nederlanders. Basken en Engelsen waren in dit gebied al actief; de Basken waren de specialisten en werden in het begin ook ingehuurd, vanwege hun vakkennis, bijvoorbeeld als harpoenier. Om sterker te staan tegen de Engelsen verenigden de Nederlandse walvisjagers zich in de Noordsche Compagnie. In 1614 kreeg de Noordsche Compagnie van de Staten Generaal het octrooi, voor tien jaar, in het gebied Van Nova Zembla tot Straat Davis. Spitsbergen, Bereneiland en Groenland lagen binnen dit gebied.

Verdeling jachtgebied

Met de Engelsen werd overeengekomen dat zij zich voor de vangst aan de westkant van Spitsbergen zouden concentreren. Op een van de eilanden in de Spitsbergenarchipel ('Amsterdam') werd een soort basiskamp ('landstation') gevestigd, met de welluidende naam Smeerenburg, er stond zelfs een kerk, er was een predikant actief. Op Smeerenburg werd uit het aangevoerde walvispek traan gekookt. Nadat de traan was afgekoeld en gezuiverd werd hij in vaten getapt en naar het moederland afgevoerd.

De walvisvaart was een harde bedrijfstak. Veel schepen gingen op de weg erheen verloren of raakten bekneld in het ijs. De weersomstandigheden ter plekke waren meestal bar en boos, het jagen op de walvissen in kwetsbare sloepen was een hachelijke zaak. In april voeren de schepen uit, eind augustus eindigde het vangseizoen. Voor de vaart werden gewone koopvaarders gebruikt, voorzien van versterkingen om het ijs te kunnen weerstaan. Vaak ging het om

fluitschepen: driemasters met een stompe achtersteven, zo'n 28-30 meter lang. Vanuit sloepen werd op de walvissen gejaagd, de geharpoeneerde en gedode vissen werden naar de landstations gesleept, waar ze door speksnijders van hun spek ontdaan werden. Geleidelijk was men genoodzaakt steeds verder van de landstations te jagen, waardoor de gevangen vissen al langszij de schepen van hun spek ontdaan moesten worden.

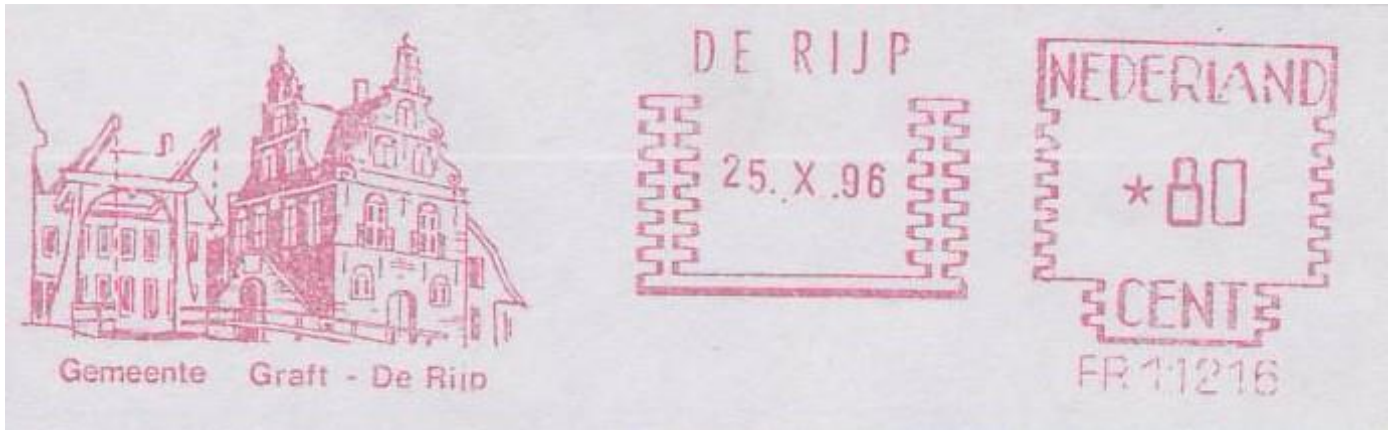

De walvisvaart leverde vooral traan, dat als smeermiddel, als bron van verlichting en als basis voor zeep gebruikt kon worden. Sommige geschiedschrijvers wijzen erop dat de walvisvaart ook geharde en kundige zeelieden leverde. Michiel Adriaansz de Ruyter heeft het vak geleerd op een walvisvaarder.

Bron van werk

Het algemene verhaal over de walvisvaart moet een plaats krijgen in een thematische verzameling Waterland/Zaanstreek, omdat ooit het leven van vele bewoners van dit gebied ermee verbonden was. Vanuit dorpen als Graft en De Rijk werd schepen uitgereed, vele dorpelingen voeren op die schepen mee, maar daarnaast zorgde de walvisvaart in een dorp voor allerlei nevenactiviteiten: scheepsbouw en -onderhoud, traankokerijen, touwbanen. Voor de Zaanstreek geldt hetzelfde

verhaal. In 1660 voeren 44 Zaanse walvisvaarders naar het hoge Noorden; in de periode tot 1780

voeren gemiddeld bijna dertig schepen per jaar voor rekening van Zaanse reders ter walvisvangst.

Vanuit het kleine dorpje De Rijk waren de hele zeventiende en achttiende eeuw vele inwoners als walvisvaarders actief. De walvisvaart gaf werk en reuring in het dorp (scheepsbouw, onderhoud), zelfs rijkdom. Het prachtige raadhuis, ontworpen door Leeghwater, herinnert eraan.

Voor een filatelistisch beeld van het bovenstaande komen we met uitsluitend Nederlandse postzegels niet zo ver, maar dat hoeft ook niet. We hebben een zegel van een moderne Willem Barentsz, we kunnen Michiel de Ruijter laten zien, maar voor de walvissen moeten we toch echt naar de koude landen. Groenland bijvoorbeeld kwam in 1998 met een velletje waarop zes verschillende soorten staan afgebeeld. Veel zegels met walvisachtigen worden uitgegeven om aandacht te vragen voor de bedreiging van deze diersoort. Ook SelectPost, een Zaanse regiopostbedrijf, deed dat met een zegel van de bultrug. Een kleine zoektocht op het internet gaf direct veel informatie:

De bultrug is niet onmiddellijk de aantrekkelijkste onder de walvissen. Zijn huid is bedekt met mosselen, wratten en bulten. Wel kan hij mooi zingen: hij produceert het meest langdurige en meest gevarieerde gezang uit de dierenwereld. De bultrug kan 19 meter lang worden en 48 ton wegen. Hij wordt vijftig jaar oud. De bultrug valt op door zijn zeer lange flippers. Rond zijn mond zitten vele knobbels, waarin gevoelige tastharen zitten die het dier waarschuwen bij hindernissen. De bultrug wordt zo genoemd omdat hij bij het duiken zijn rug

erg kromt. Tijdens de antarctische winter verhuist de bultrug naar de evenaar om er zich voort te planten. De bultrug maakt trouwens voor zover bekend de langste trektocht van alle zoogdieren. Zijn voedsel bestaat hoofdzakelijk uit krill. De huidige populatie wordt geschat op 20.000 dieren. Tussen 1900 en 1940 werden er alleen al in het zuidelijk halfrond meer dan 100.000 bultruggen gedood.

Een andere bron meldt ook de jacht op bultruggen in de zeventiende eeuw: niet voor de traan, maar voor de baleinen. Die gebruikte men onder andere in paraplu's. Dat is dus ook leuk van thematisch verzamelen, je leert nog eens wat.

De dreigende kracht van het water

Op verschillende manieren heeft het water het leven van de Waterlanders beheerst.

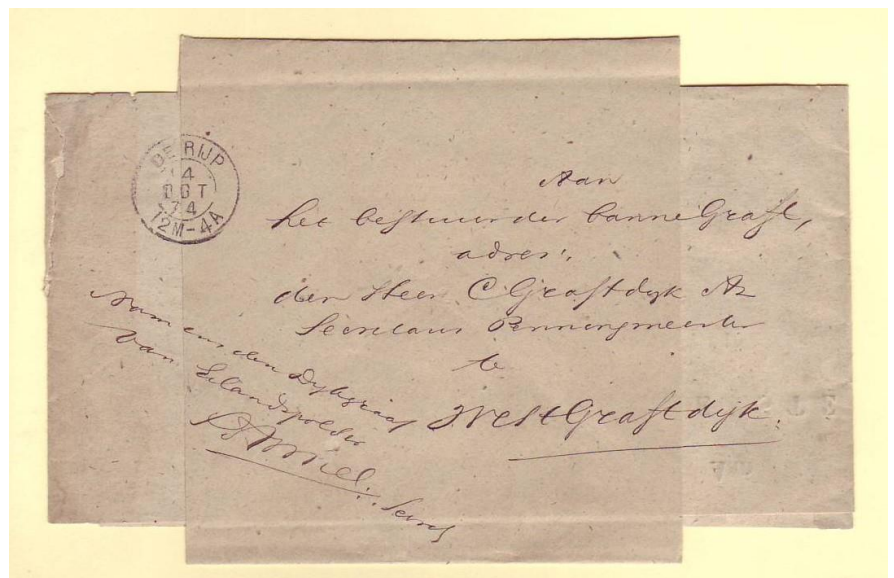
Het heeft ze bedreigd, maar het was tijdenlang ook een belangrijke bron van inkomsten.

Het was een kwetsbaar land, dat door de eerste bewoners verdedigd werd door het aanleggen van sluisjes en het opwerpen van dijken. Rond 1530 bemoeide de toenmalige landsheer, Karel V, zich met het beheer en het onderhoud van de dijken. Hij stond aan de basis van de oprichting van het eerste waterschap ten noorden van het IJ. De bestuurders en leden hiervan namen dijkzorg en waterbeheer gezamenlijk ter hand.

In de loop der tijden kwam op steeds meer plaatsen het onderhoud van dijken in handen van waterschapsbesturen, onder leiding van dijkgraaf en heemraden.

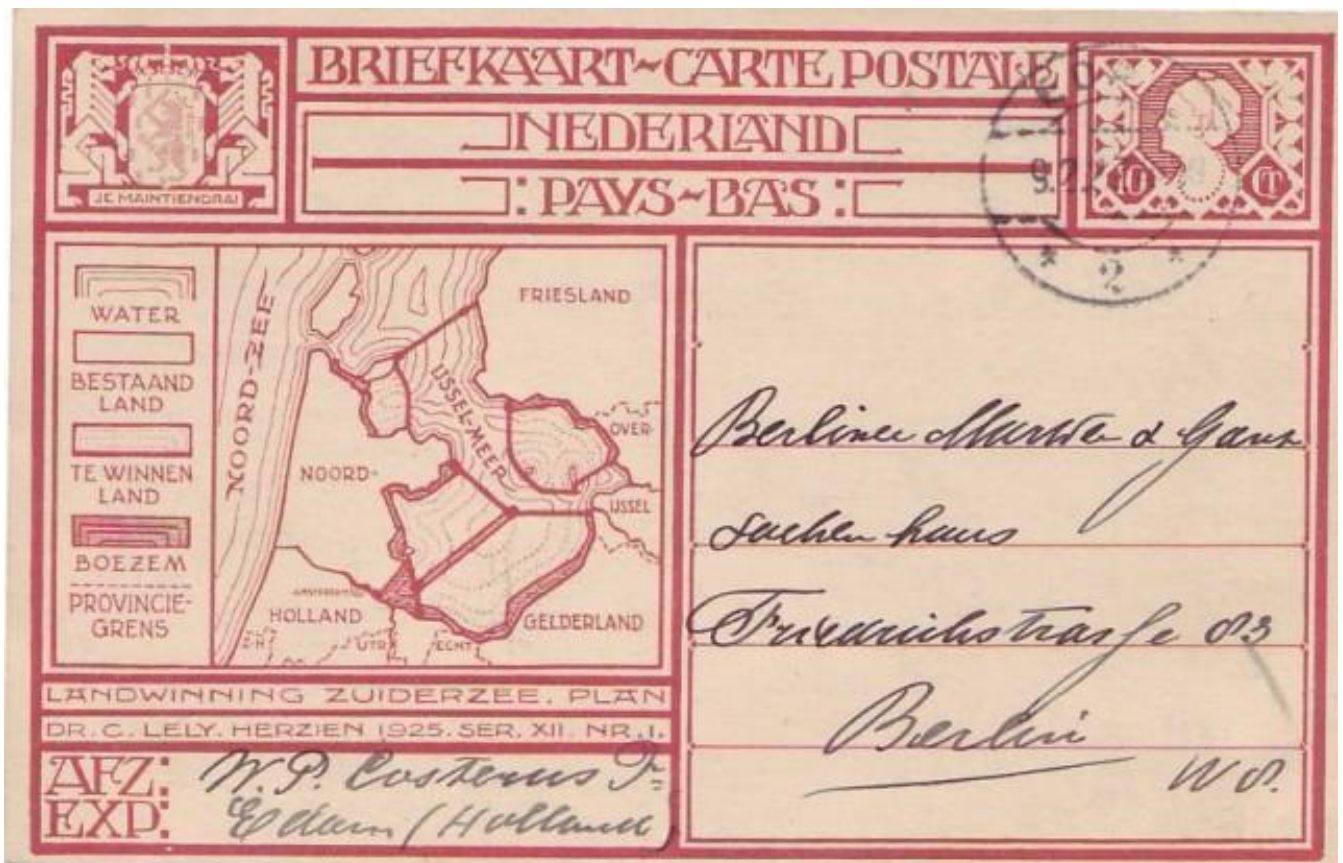
Kruisband voor het portvrij versturen van ambtelijke correspondentie door de dijkgraaf van de Eilandspolder.

Watersnood 1916
Purmerend

Ansichtkaart Toch ging het regelmatig mis en braken bij zware stormen de dijken. Na de overstromingsramp van 1916 besloot men serieus werk te maken van de plannen die er al jaren waren om de Zuiderzee af te dammen en gedeeltelijk droog te maken.

De man achter de plannen was ir. Cornelis Lely.

'Model' van een briefkaart met toeslag voor het Nationale Crisis Comité. Deze Model-kaarten werden aan redacties van kranten en gemeentebesturen gestuurd om aandacht te vragen voor de uitgifte van de Crisis-briefkaarten

Door de crisis van de jaren dertig werd de aanleg van de Afsluitdijk ook een soort werkgelegenheidsproject, waarbij duizenden goedkope arbeidskrachten ingezet konden worden. Mede door de aanleg van de Afsluitdijk zijn echte grote overstromingen in Waterland en Zaanstreek daarna uitgebleven.